

Rapport 2010:13

Arkeologi

Bergsvärmeschakt

Arkeologisk förundersökning av Bergsvärmeschakt på Nederluleå kyrkas gamla kyrkogård. Raä 330, Nederluleå sn.

Norrbottnens museum
Lars Backman

Dnr 428-2006

RAPPORT

Arkeologisk förundersökning/schaktkontroll

Gammelstads Kyrkstad

Raä 330:1

Fastighet Nedeluleå kyrkovall 4:1

Nederluleå socken

Luleå kommun

Västerbottens län

Norrbottens län

Innehållsförteckning

Innehållsförteckning	1
Tekniska uppgifter	2
Sammanfattande inledning	3
Syfte och målgrupp	3
Ambitionsnivå	3
Undersökningsområdet	3
Topografi och naturlandskap	3
Historik och fornlämningsmiljö	3
Arbetsbeskrivning	4
Resultat och tolkning	4
Kommentar	7
Referenser	7
Bilagor	7
Figurer	8

Tekniska uppgifter

Län:	Norrbottn
Landskap:	Västerbottn
Kommun:	Luleå
Socken:	Nederluleå
Fornlämning nr:	Raå 330:1
Fornlämning typ:	Kulturlager från medeltid och nyare tid
Fastighet:	Nederluleå kyrkovall 4:1
Ek. karta:	24L 9H Gammelstaden (241 97)
Länsstyrelsens (beslut) dnr:	431-11153-06
Norrbottns museum dnr:	428-2006
Uppdragsgivare/finansiär:	Nederluleå församling, Bengt Ersson
Typ av uppdrag:	Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning
Fältarbetsledare:	Lars Backman
Fältpersonal:	John Molin
Rapportansvarig:	Lars Backman
Underkonsulter:	Uppdragsgivaren anlidade själv grävmaskinist
Fältarbetstid:	26-28 sept 2007 5 dagar (2 personer)
Rapporttid:	8 arbetstimmar
Fyndhantering:	-
Koordinater:	X7296895/Y1786084 ± 7 m, inmätt där schaktet börjar i väster. X7296884/Y1786166, inmätt där schaktet slutar i öster, se bilaga 3. Koordinatsystem RT90 2,5 gon V
Höjd över havet:	10-11 m
Undersökt yta:	Två schakt, ett ca 85 långt och mellan 0,35-0,7 m brett. Det andra 10 m långt och 1 m brett. Ca 53 kvm sammantaget
Analys:	-
Datering:	Medeltid - nyare tid, utifrån fyllnadsmassornas karaktär och fynd av gravar
Fynd:	Inga fynd tillvara togs-
Foto:	Digitala, Acc nr 2010:161:005-026, fotolista bilaga 2
Ritningar:	1 planritning (bilaga 3)
Dokumentationsmaterial:	Samtliga originalhandlingar, i det här fallet anteckningar och digitala fotografier, förvaras i Norrbottens museums arkiv. Foto Acc nr 2010:161:005-026
Digital programvara:	Microsoft Office (XP), PhotoShop Elements 4, ArcGis 9

Foto på framsida: Schaktningarna börjar. Lars Backman i schaktet. © Norrbottens museum. Acc nr 2010:161:005. Foto John Molin

Sammanfattande inledning

Efter ett beslut av Länsstyrelsen (dnr 431-11153-06) utförde Norrbottens museum en förundersökning/schaktövervakning på rubricerad fastighet, den 26 -28 sept. 2007. Undersökningen föranleddes av installation av bergvärme i nederluleå kyrka. Beslutet om förundersökning/schaktövervakning togs med stöd av kulturminneslagens 2 kap, §13. Arbetet utfördes av John Molin och Lars Backman, Norrbottens museum.

Resultat i korthet

Vid undersökningen påträffades två gravar samt en äldre väg.

Syfte och målgrupp

Syftet med förundersökningen var att den främst skulle utgöra besluts –och planeringsunderlag inför eventuellt behov av vidare undersökning och/eller tillstånd till exploatering. Utifrån detta syfte är de huvudsakliga målgrupperna Länsstyrelsen, olika myndigheter och fastighetsägaren (exploatören). Det antikvariska syftet med förundersökningen var att undersöka huruvida intakta gravar, anläggningar och/eller kulturlager förekom inom ytan för den planerade exploateringen. Om anläggningar och/eller kulturlager påträffades skulle deras karaktär och omfattning fastställas och beskrivas.

Ambitionsnivå

Ambitionsnivån anpassades efter undersökningens omfattning som i detta fall var rätt liten till ytan. Om gravar, kulturlager och/eller anläggningar av antikvariskt intresse påträffades skulle arbetet stoppas och Länsstyrelsen skulle konsulteras via telefon. Möjligheterna att erhålla ett tolkningsbart material inom ramarna för undersökningen bedömdes som små pga undersökningens art. Om antikvariskt intressanta iakttagelser ändå skulle göras, skulle resultatet jämföras med tidigare undersökningar i området, för att få en ökat förståelse för platsens nyttjande.

Undersökningsområdet

Det aktuella undersökningsområdet ligger på fastigheten Nedeluleå kyrkovall 4:1. Dvs på Nedeluleå kyrkas gamla kyrkogård. Själva schaktet löper längst med den Norra bogårdsmuren i öst-västlig riktning.

Topografi och naturlandskap

Undersökningsområdet är beläget inom Raä 330:1 (bilaga 1.1), Gammelstads Kyrkstad, som ligger ca 10 km NV om Luleå stad. Kyrkstaden är belägen på en mindre moränrygg mellan Lule älv i S och en äldre uppgrundad vik i Ö och NÖ. Raä 330:1 är omgivet av flacka åkermarker, allmänningar och nyare bebyggelse. Kyrkstadens höjd över havet varierar mellan 5-20 m, och det aktuella undersökningsområdet ligger på 10-11 möh.

Historik och fornlämningsmiljö

Raä 330:1 har beteckningen ”kulturlager från medeltid och nyare tid”. Ett historiskt dokument omtalar ett kapell i området redan år 1339. Var kapellet ska ha stått är ännu okänt, men dokumentet indikerar att det vid den tiden fanns bebyggelse på platsen. (Nordberg 1965:50ff) Tidigare undersökningar inom fornlämningen påvisar en viss aktivitet från 1200-talet och framåt men det verkar som om det är i samband med att stenkyrkan byggs i slutet av 1400-talet, som bebyggelsen på allvar börjar etableras. Sannolikt består denna bebyggelse i huvudsak av kyrkstugor i områdena

närmast kyrkan men kunskapen av den tidigaste bebyggelsen och dess olika faser är fragmentarisk. Strax NÖ om Raä 330:1 återfinns fornlämningsområdet Raä 593, vilket utgörs av den gamla prästgården. Idag ligger friluftsmuseet Hägnan inom detta område.

Tidigare undersökningar

Av förklarliga skäl har det inte utförts någon mängd arkeologiska insatser på Nederluleå kyrkas gamla kyrkogård. 1969-70 utfördes dock en undersökning inne i kyrkan i samband med att golvet skulle byggas om. Vid den undersökningen påträffades en mängd gravar och övriga fynd som kunde härledas till kyrkan. Inget äldre än själva kyrkan framkom dock.

Arbetsbeskrivning

Undersökningen ägde rum d 26-28 september 2006 och tog sammanlagt 40 tim för två arkeologer. Exploatören använde egen maskin och maskinist (kyrkogårdsförvaltningens folk). Ett ca 85 m långt och mellan 0,35 och 1 m brett schakt drogs längst med den norra bogårdsmuren i öst-västlig riktning. Djupet varierade mellan 0,4 och 0,9 m. Ett mindre, ca 10 x 1 m stort schakt drogs vinkelrätt från huvudschaktet och söderut mot kyrkans vägg. Schakten grävdes med maskin. Vid undersökning av gravar och konstruktioner användes skärslav och gotlandshacka. Schakten fotograferades (fotolista bilaga 2), en översiktsplan ritades (bilaga 1:1-2) samt en profilritning upprättades (bilaga 3).

Avvikelser från arbetsplanen

I arbetsplanen beskrevs att fynd och prover skulle samlas in om kulturlager påträffades. Eftersom endast fyllningsmassa framkom utgick dessa. De gravar och ben som påträffades fick ligga kvar efter som exploateringen kunde genomföras utan att de behövdes tas bort.

I arbetsplanen stod det att undersökningen skulle börja med att själva borrhålsplatserna skulle undersökas och sen ledningsdragningen. Av praktiska skäl drogs borrhålen in i ledningsschaktet och allt grävdes i ett svep från väster mot öst.

Enligt arbetsplanen skulle schakten koordinatsättas, vilket brukar betyda att ett eller flera av schaktens hörn mäts in. Så skedde också men alla iakttagelser relaterades till bestående företeelser som bogårdsmuren eller kyrkobyggnaden då detta bedöms som mer exakt än GPS-koordinater i detta sammanhang och digitaliserades sedan in på översiktskartan (bilaga 1:1-2).

Denna typ av uppdrag ska egentligen ta en fältdag i anspråk. I det här fallet gick hela 2,5 dagar åt (för två pers). Det berodde främst på arbetsföretagets storlek.

Resultat och tolkning

Ett ca 85m långt schakt grävdes längs N bogårdsmuren, från dess NV hörn till en punkt ungefär mitt emellan murens NÖ hörn och bårhusets NV hörn (bilaga 1:1). Schaktet grävdes längs N kanten av en gatstensläggning med V-Ö sträckning. I NV hörnet gick schaktkanten ca 1m från muren och mellan denna punkt och sakristian var avståndet från mur till schakt 1-2m. Vid N stigluckan gick schaktkanten 3,0m innanför stigluckans tröskel och i schaktets Ö ände var avståndet mellan kant och N muren ca 4m. Schaktbredden var, mellan V änden och sakristians NV hörn, ca 0,35-0,40m. Mellan sakristians NV hörn och schaktets Ö ände var bredden ca 0,7m. Från V änden till sakristian var schaktet 0,6-0,9m djupt. När en kistgrav hittades ca 4m NÖ om sakristians NÖ hörn, på 0,8m djup (bilaga 1:2), ändrades schaktdjupet till

0,4-0,6m mellan graven vid sakristian och schaktets Ö ände i ett försök att undvika att gräva fram fler gravar.

Vid sakristians NV hörn grävdes ytterligare ett schakt, för anslutningen till kyrkan. Detta schakt, som mätte ca 10x1m och var 0,5m djupt, gick från huvudschaktet längs sakristians V vägg fram till källaringångens Ö sida. Avståndet mellan sakristian och anslutningsschaktet var ca 1m. Anslutningsschaktet grävdes huvudsakligen i moderna fyllnadsmassor från källarbyggnationen och gatstensläggningen, och därför hittades där endast moderna fynd.

Lämningar och fynd

Kulturlager

I huvudschaktet, mellan bogårdsmurens NV hörn och N stigluckan, återfanns på 0,1-0,2m djup ett heterogent kulturlager, 0,3- 0,5m tjockt, innehållande halvbränd kalk, bruk, tegel, spik, kritpipefragment, ett fåtal ben, en hel del grönaktigt fönsterglas av olika tjocklekar, enstaka rödgods- och porslinsskärvor, ett horn från nötboskap samt ett litet rörformat metallföremål. En av tegelstenarna hade tydliga handstrykningsmärken. Lagret har tillkommit genom att man påfört fyllnadsmassor i en utfyllnads- eller utjämningsfas. Materialet till denna utfyllnad har troligen hämtats från olika håll, men det är tydligt att mycket av det härstammar från bygg-, renoverings- eller rivningsarbeten, i och med den stora mängden bruk och tegel. Olika element i lagret kan därför ha olika ålder, men utifrån fyndsammansättningen verkar det sannolikt att det påförts under perioden 1600-1800-tal.

I V delen av huvudschaktet fanns nästan inget tegel men mycket bruk i lös/mjuk form (troligen halvbränd kalk), samt mycket sot och kol. Detta förhållande ändrades gradvis ju längre åt Ö man kom, och strax NV om sakristian hade den halvbrända kalken ersatts av större stycken murbruk och tegel. Här fanns inte heller lika mycket sot och kol som i V. Detta förhållande beror på att man hämtat materialet på olika håll; det är dock möjligt att man faktiskt haft kalkugnar för framställning av bruk och puts någonstans i närheten av bogårdsmurens NV hörn (Lindgren 2004:5).

Materialet i den del av schaktet som går mellan sakristian och N stigluckan tyder på att man här främst använt massor från rivningar eller renoveringsarbeten. Under utfyllnadslagret, längs hela sträckan mellan bogårdsmurens NV hörn och N stigluckan, fanns ovanpå sterilen en ca 0,02-0,03m tjock sotlins som liknar det lager man hittat på många andra håll i kyrkbyn.

Ö om N stigluckan såg lagren annorlunda ut. Här fanns ett 0,3m tjockt matjordslagret, och under detta vidtog ett 0,05-0,1m tjockt, omrört lager bestående av brunsvart humus med inslag av tegelkross. Under detta lager fanns ett 0,05m tjockt lager av gulgrå silt, sannolikt en gammal växthorisont, som följdes av ett ljusbrunt, sandigt siltlager. Fynden Ö om stigluckan bestod, förutom ytterligare en kistgrav i det understa lagret (bilaga 1:2), av ett 30-tal spridda ben, de flesta små och några uppenbart från människa.

Gravar

Två kistgravar påträffades i huvudschaktet; den ena 4m NÖ om sakristians NÖ hörn på 0,8m djup (se fig 1), den andra 10-12m från huvudschaktets Ö ände, på 0,4-0,5m djup (bilaga 1:2). Graven vid sakristian var orienterad i N-S med huvudändan i S, och skelettet kan ha tillhört en ung individ. Armarna verkar ursprungligen ha varit placerade på bröstet. Färgningar efter kistans väggar syntes tydligt på båda sidor om skelettet och kistan har varit ca 0,5m bred. Graven överlagrades av det tjocka utfyllnadslagret från 1600-1800-tal (se ovan). Graven nära schaktets Ö ände upptäcktes på ett tidigare stadium eftersom marken här var lättare att gräva i tunna skikt. Grävan-

det avbröts då en mörkfärgning med några synliga ben samt kistspikar syntes i ytan. Graven låg i det ljusbruna, sandiga siltlager som beskrivits ovan.

Äldre väg

Ca 3m innanför N stigluckan (bilaga 1:2), rakt under asfaltsvägen på 0,4m djup, hittades en äldre vägkonstruktion uppbyggd av stenar i stl 0,1-0,40m, samt en del stora bitar murbruk och tegel (se fig 2 och bilaga 3)). Denna väg har här haft samma N-S sträckning som den nutida asfaltsvägen. Stenlagret var 0,3m tjockt och kan vara antingen fundamentet till en väg (övre stenpackning har då plockats bort) eller resterna av själva vägbanan/bärlagret (vägen har då varit ganska grovt byggd). En del stenar i vägens V kant försvann vid schaktningen men det såg ut som om det där funnits en beläggning med stenar som sluttat utåt. Den äldre vägens förhållande till utfyllnadslagret är något otydligt, pga senare grävningar. Direkt under asfalten fanns ett 0,2m tjockt sandlager som lagts på för asfalteringen. Under detta fanns ett utfyllnadslagret med en del tegel, bruk och enstaka ben; lagret har sannolikt tillkommit i relativt sen tid. Detta lager övergår sen i det tjocka utfyllnadslager som beskrivits ovan, men det finns ingen tydlig stratigrafi mellan dem. Det tjocka utfyllnadslagret återfinns även mellan och under vissa av stenarna i den äldre vägen, som också har inslag av tegel och bruk i konstruktionen. Det kan vara så att vägen har täckts av det tjocka utfyllnadslagret; i samband med detta har man rört om stenpackningen och fyllnadsmassorna har därför hamnat mellan och under stenarna. Det kan också vara så att det rör sig om två olika lager med likartad uppbyggnad, det som ingår som fyllning i vägen skulle då ha överlagrats av ett liknande, nästan identiskt lager, dvs det som återfinns på hela sträckan mellan NV hörnet av bogårdsmuren och N stigluckan. Trots den något oklara stratigrafien verkar det i alla fall troligt att vägen är äldre än det omfattande utfyllnadslagret (bilaga 3). En bedömning/gissning placerar vägen i 1500-1700-tal.

Källarnedgång

I änden av schaktet in mot kyrkan, i hörnet mellan kyrkans N vägg och källarnedgångens Ö sida, hittades en äldre källarnedgång i form av en gjuten betonggrund, vilken skärs av den nuvarande nedgångens gjutschakt. Sannolikt har vi här stött på den källarnedgång som byggdes 1920 i samband med installationen av ett nytt värmesystem (jmf plan 1949 resp. 1997 i Flodin 1998). Den nuvarande nedgången byggdes 1974 (Flodin1998:43, 44, 53).

Åtgärder

Den del av den gamla vägkonstruktionen som framkom i schaktet fotades i plan och ritades i profil, varefter den schaktades bort. En stor del av vägens övriga sträckning torde dock finnas bevarad. Gravarna täcktes över med fiberduk och sand för att ej skadas vid nedläggningen av bergvärmerör och igenfyllningen av schaktet.

Slutsatser

Man kan använda lagerbeskrivningarna från denna schaktning som utgångspunkt för eventuella framtida grävningar på den gamla kyrkogården. Det kan vara intressant att relatera olika anläggningar och lager till de här beskrivna lagren, för att få en klarare bild över olika faser i kyrkogårdens utveckling. Det tjocka utfyllnadslagret överlagrade som sagt en av kistgravarna, men det är ju troligt att yngre nedgrävningar på andra håll kan skära detta lager. I NÖ delen av kyrkogården finns inte detta tjocka lager, och här ligger gravarna därför betydligt grundare (den vi hittade låg på 0,4-0,5m djup). Vid framtida schaktningar här kan man därför med fördel försöka hålla sig i de övre lagren, eftersom det sannolikt finns ett stort antal gravar just i

området mellan kyrkans Ö vägg och bogårdsmurens Ö sida. Det vore också av stort intresse om man kunde hitta och dokumentera fler avsnitt av den äldre vägkonstruktionen, för att se dess utsträckning och även få reda på om det avsnitt som nu grävts är representativt för resten av vägen. Utgör den nu undersökta stenpackningen ett undre vägager, ett fundament som ursprungligen täckts av till exempel ett bärlager av finare stenmaterial? Kanske har ett sådant bärlager aldrig funnits; i så fall skulle det här röra sig om ett utsnitt av hela den ursprungliga vägkonstruktionen.

Kommentar

Inför kommande undersökningar är det viktigt att man innan arbetet sätts igång klarar ut tidsåtgång, vilken personal och övriga resurser som exploatören tänker använda. Vid allt för många uppdrag har fälttiden dragit ut då för museet inte kända faktorer har fått inverka på uppdraget, tex hur olika personal ska användas.

Det är av stor vikt att även markarbeten på gamla kyrkogården står under antikvarisk kontroll. Det är av stor vikt för förståelsen av Gammelstads framväxt att kunna lokalisera det kapell som fanns på platsen innan stenkyrkan byggdes. I dag känner vi inte den platsen men ett antagande är att det ska ha legat på samma ställe som stenkyrkan. Endast fler undersökningar i området kan besvara den frågan.

Luleå 2009-03-03

Norrbottens museum

Lars Backman

Arkeolog

Referenser

Nordberg, A.	1965 <i>En gammal Norrbottensbygd. Anteckningar till Luleå sockens historia</i> . Luleå 1965.
Flodin, Barbro.	1998. <i>Nederluleå kyrka</i> . 1998. Borås
Lindgren, Åsa	2004. <i>Rapport. Arkeologisk förundersökning inför Luleå kommuns åtgärdsprogram för Världsarvet Gammelstad</i> . Nbm rapport dnr 2002/0414

Bilagor

1. Kartor
 - 1.1 Utsnitt Ekonomiska karta
 - 1.2 Aktuellt undersökningsområde
2. Fotolista
3. Ritning, planritning schakt

Figurer

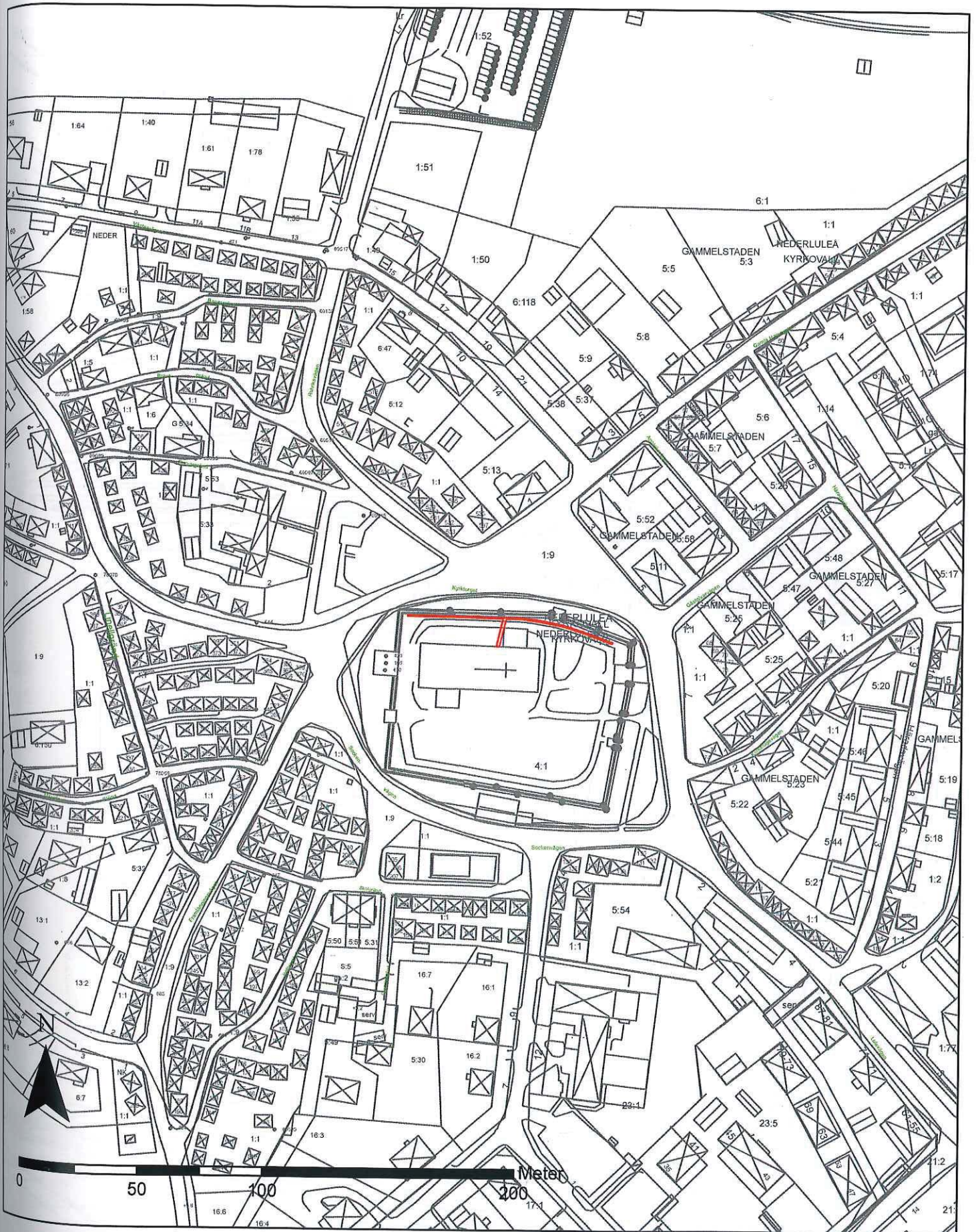

Fig 1. Graven i schakets V del framrensad. Från V. © Norrbottens museum acc. nr 2010:161:014. Foto John molin

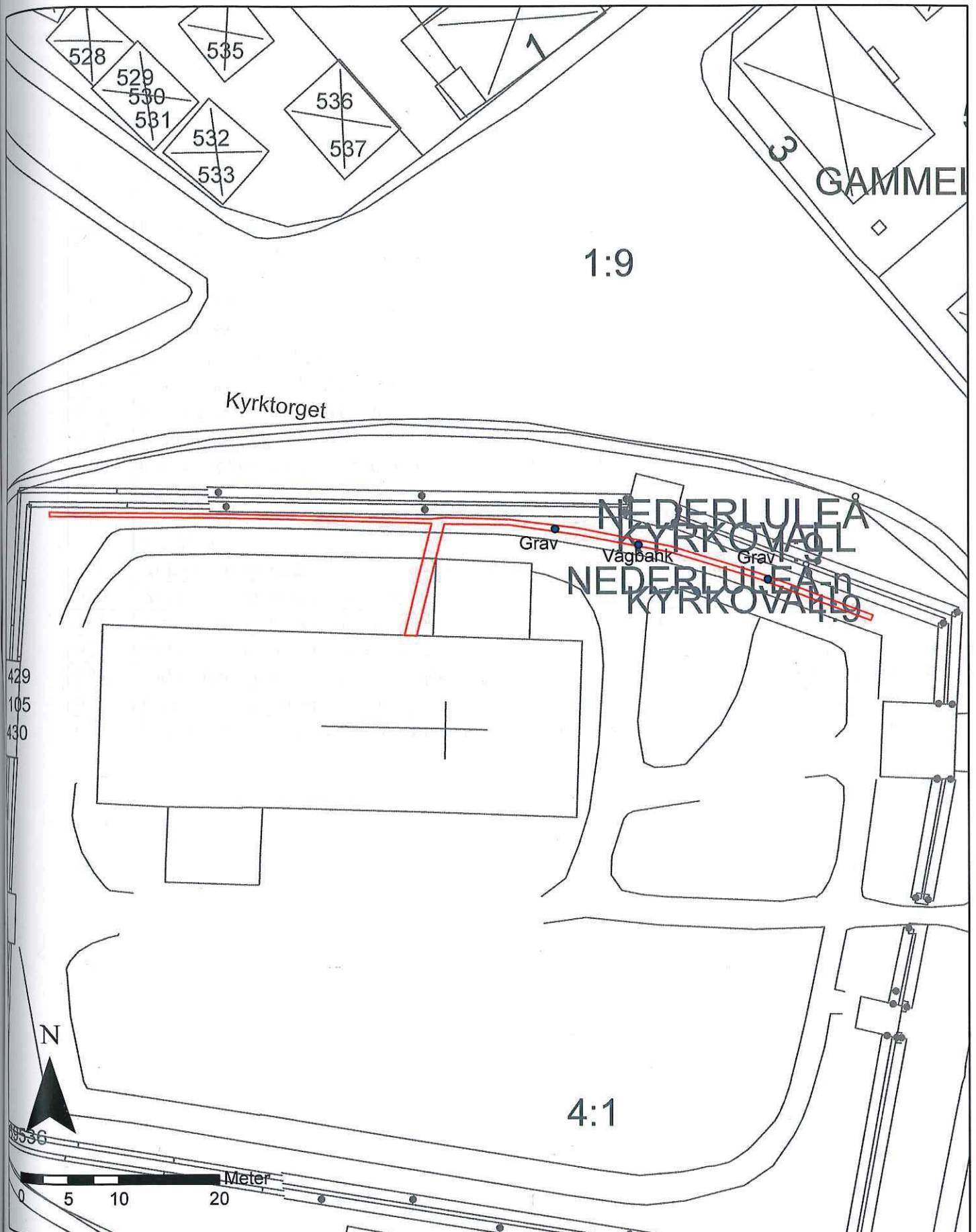

Fig 2. Stenlagd väg under befintlig. Från Ö. ©Norrbottens museum acc. nr 2010:161:022. Foto John Molin

Nedeluleå kyrka med undersökningsområdet i rött. Skala 1:2000

Nedeluleå kyrka med undersökningsområdet i rött. Skala 1:500

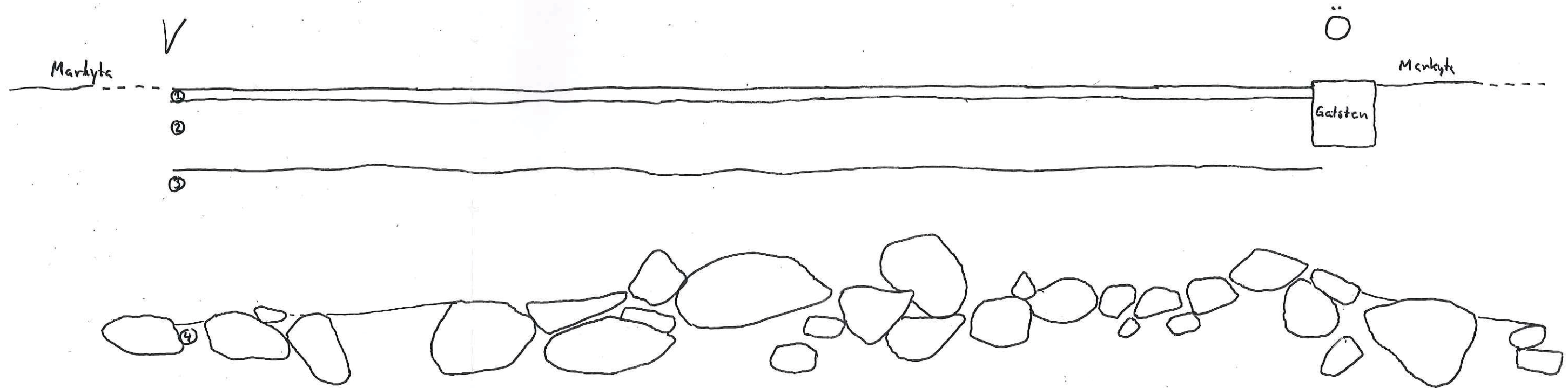

Fotolista:

Kyrkogården, Gammelstad kyrka

Schaktövervakning bergvärme 2007. Nbm acc nr 2010:161:005-0026

Foto	Motiv	Från	Dat.	Sign.
005	Arbetsbild	SO	26/9	J. Molin
008	Utfyllnadslager, en del kalk i mjuk form (ant. halvbränt) samt större stycken av murbruk och tegel, en del sot och kol	S	26/9	J. Molin
010	Utfyllnadslager (samma som ovan), här med större stycken av murbruk samt tegel	S	26/9	J. Molin
012	Kistbegravning, NS riktn., troligen ung individ	O	27/9	J. Molin
013	Kistbegravning, NS riktn., troligen ung individ	V	27/9	J. Molin
014	Kistbegravning, NS riktn., troligen ung individ	V/Lod	27/9	J. Molin
015	Kistbegravning, NS riktn., troligen ung individ	V	27/9	J. Molin
016	Gravens placering (röd spade) i förhållande till sakristians NO hörn	O	27/9	J. Molin
017	Gravens placering (röd spade) i förhållande till sakristians NO hörn	OSO	27/9	J. Molin
019	Äldre stenväg, under nuvarande asfaltsväg	S	27/9	J. Molin
020	Äldre stenväg, under nuvarande asfaltsväg	N	27/9	J. Molin
021	Äldre stenväg, under nuvarande asfaltsväg	V	27/9	J. Molin
022	Äldre stenväg, under nuvarande asfaltsväg	V	27/9	J. Molin
023	Äldre stenväg, under nuvarande asfaltsväg	O	27/9	J. Molin
025	Äldre stenväg, under nuvarande asfaltsväg	N	27/9	J. Molin
026	Vägen; schaktets placering innanför stigluckan i N muren	S	27/9	J. Molin

- ①. Asfalt
- ②. Håvågjordt grussten, vägkropp
- ③. Gulbrunt, sandigt lager med lite tegel, mindre bitar bruk \approx ett fetal ben
- ④. Brunt, sandigt lager med mycket tegel, stora bitar bruk, sten med brukrester samt ett 10-tal ben, ej grävt till botten, sandat till en väckthjhet av 0,9- ~~1~~ 1 m

Vb, Norrbottens län
 Nederluleå sn, Raä 330
 Nederluleå kyrkovall 4:1, kyrkogården
 Bergvärmschakt 2007, Nbm dnr 428-2006
 Sektion mot söder i vägen 3 m söder om stiglucka
 Skala 1:10

Norrbottnens
museum

Norrbottnens museum
Box 266, 971 08 Luleå
Storgatan 2
Tel 0920-24 35 02
norrbottnens.museum@nll.se
www.norrbottnensmuseum.se